

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ З АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ

Право на працю як одне з фундаментальних прав людини, що встановлене міжнародно-правовими актами й визнане всіма державами світу, належить до групи соціально-економічних прав і відображає потребу людини створювати і здобувати джерела існування для себе та своєї сім'ї, реалізуючи свій творчий потенціал, виражаючи свою власну особистість.

Але в умовах війни, “мирне” за своєю природою і сутністю право на працю до певної міри набуває мілітарних ознак. Тому доводиться коригувати деякі правові аспекти його реалізації відповідно до умов воєнного стану.

Аналізуючи нові норми трудового законодавства, які покликані оптимізувати трудові відносини в умовах воєнного стану, відзначимо, що основними факторами, які сьогодні впливають на їхнє функціонування, є:

- диджиталізація і технологічні інновації, що призвели до утворення нових форм зайнятості;
- запровадження нових форм організації праці;
- потреба адаптування трудового законодавства до викликів воєнного стану;
- подолання стереотипів радянського минулого у правовому регулюванні трудових відносин.

Серед основних орієнтирів для вдосконалення вітчизняного трудового законодавства варто назвати базову директиву Європейського Союзу № 2019/1152, що схвалена Європейським Парламентом і Радою 20 червня 2019 р. “Про прозорі й передбачувані умови праці в Європейському Союзі”. Вона містить цілу низку фундаментальних положень, які важливі для формування нового та вдосконалення чинного трудового законодавства. І хоча деякі вітчизняні науковці називають її політико-правовим або радше ідеологічним документом, вона, утім, спрямована на покращення умов праці через заохочення більш прозорих і передбачуваних трудових відносин із забезпеченням при цьому гнучкості ринку праці. Директива стосується всіх працівників і роботодавців, які мають трудовий договір або перебувають у трудових відносинах.

Внаслідок легалізації застосування дистанційної роботи було внесено зміни до класичної конструкції трудового договору. З тексту його визначення вилучили формулювання про “підлягання працівника внутрішньо-

му трудовому розпорядку”. Зокрема, це було зроблено у березні 2020 р. Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв’язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)”. Однак вилучене формулювання належить до основних ознак трудових відносин, що виникають на підставі трудового договору. Така умова визнана багатьма юрисдикціями і вважається ключовою ознакою трудових відносин між працівником і роботодавцем. В оригіналі вона подається як “виконання роботи під керівництвом і контролем роботодавця”.

Власне за цією ознакою трудовий договір відрізняється від цивільних договорів про виконання робіт чи надання послуг. І саме тому вона є дуже важливою у визначенні трудового договору та мусить бути відображена у формулюванні ст. 21 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України). Можливо, у більш сучасній інтерпретації, але без неї трудовий договір існувати не може. У ній вся суть цієї угоди. Тут і підпорядкованість, і субординація, і дисциплінарна влада, і загалом майже весь комплекс ознак, що визначають юридичну природу правовідносин між працівником і роботодавцем.

На практиці не до кінця вирішеним питанням запровадженням дистанційної роботи є встановлення місця її виконання. Зокрема, ст. 60² КЗпП України передбачає право працівника у разі запровадження дистанційної роботи самостійно визначати робоче місце. А оскільки умова про робоче місце не належить до істотних умов трудового договору, то вочевидь працівник за наявності технічних можливостей може виконувати роботу навіть перебуваючи за кордоном. Водночас у Постанові Кабінету Міністрів України “Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану” наголошується про здійснення державними службовцями та працівниками державних органів своїх службових повноважень дистанційно лише на території України. Аналогічна норма існує й для працівників суб’єктів господарювання державного сектору економіки, яка визначається Постановою Кабінету Міністрів України “Деякі питання організації роботи працівників суб’єктів господарювання державного сектору економіки на період воєнного стану”. Оскільки ні КЗпП України, ні Закон України “Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану” не конкретизують вимоги про обов’язкове виконання дистанційної роботи на території України, та при цьому не делегують такого права Уряду України, то можемо припустити, що в цій своїй частині названі

постанови Кабінету Міністрів України можуть вважатися такими, що суперечать актам вищої юридичної сили.

Загалом трудові гарантії були і залишаються вагомим інструментом захисту інтересів працівників, які в умовах війни стають до лав Збройних Сил України (далі – ЗСУ). Ці гарантії є розвитком приписів Конституції України. Особливої важливості вони набувають в умовах воєнного стану та повномасштабних військових дій на території нашої держави. Тому зміни трудового законодавства від 1 липня 2022 р. у частині виключення зі ст. 119 КЗпП фрази “збереження <...> середнього заробітку” є некоректними й навіть провокативними. Війна і перемога у війні є спільною справою держави і всього українського народу. І навіть якщо виплата середнього заробітку покладається на роботодавця незалежно від форми власності – це є нічим іншим як опосередкована форма допомоги ЗСУ та наближення перемоги. Ставши військовослужбовцями, колишні працівники не захищають свої приватні інтереси, а свободу та незалежність нашої держави, і роботодавця зокрема. Тому новела, зазначена у трудовому законодавстві, суперечить ст. 17 Конституції України і, можливо з часом, вона стане предметом розгляду у Конституційному Суді України.

Збройна агресія Росії призвела до появи великої кількості біженців, а отже, виникли певні проблеми з надання їм статусу переміщених осіб. І варто наголосити, що переміщення особи визнано світовим співтовариством одним із основних прав людини та викликом для суспільства будь-якої епохи його розвитку. Загальні та неодноразово використовувані за таких умов правила поведінки держав у сфері колективного захисту вимушено переміщених осіб призвели до формування у європейському просторі інтегрованих стандартів спеціального захисту. Напрацьовані Європейським Союзом (далі – ЄС) і Радою Європи процедури координації необхідних дій забезпечують єдність і наближеність заходів, які здійснюють держави – члени, реалізуючи відповідну політику щодо вимушено переміщених українців до європейських держав унаслідок війни Росії проти України.

ЄС вперше застосував механізм захисту осіб, які змушені були покинути домівки через бойові дії, після конфлікту в колишній Югославії, використавши його тепер щодо подій в Україні. Імплементативним рішенням Ради ЄС 2022/382 від 4 березня 2022 р. було активовано Директиву Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 р. про мінімальні стандарти для

надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому переміщених осіб та відповідальності за наслідки такого прийому.

Рада Європи (далі – РЄ) підтримує збереження вже напрацьованих світовим досвідом механізмів соціального захисту вимушено переміщених осіб з України, через міжнародну, європейську гуманітарну, додаткову чи тимчасову форми захисту, а також схвалює пропоновані ЄС нові інтегровані обов’язкові механізми у сфері вимушеного переміщення і притулку на засадах їх повної відповідності зобов’язанням щодо прав людини. Водночас вона заохочує інституції ЄС забезпечувати у цих процедурах відповідність проголошеним стандартам РЄ, які містяться у Європейській соціальній хартії (переглянутій), відповідних конвенціях РЄ, рекомендаціях Комітету Міністрів і моніторингових органів, а також рекомендаціях/резольуціях Парламентської Асамблеї РЄ.

Активация режиму тимчасового захисту в ЄС спричинила гостроту питання щодо визначення кола осіб, які можуть претендувати на здобуття статусу особи, яка підлягає тимчасовому захисту. У цьому контексті важливо забезпечити дотримання принципів недискримінації громадян України й осіб з іншими правовими статусами (громадян третіх країн, осіб без громадянства). Сучасний підхід ЄС до визначення кола бенефіціарів права на тимчасовий захист потребує також адаптації та зміни в частині дотримання вимог щодо рівності осіб, незалежно від їхнього громадянства чи відсутності такого.

Досягнення ефективної реалізації соціальних прав переміщених з України осіб є належним у разі включення питань соціального захисту до національних заходів держав – членів ЄС і РЄ.

ЗСУ, протидіючи неспровокованій збройній агресії Росії, застосовують силу відповідно до Статуту Організації Об’єднаних Націй (далі – ООН) винятково у цілях оборони, захисту суверенітету та територіальної цілісності України, відтак до нашої держави не повинні застосовуватися санкції міжнародно-правової відповідальності за заподіяння шкоди навколишньому середовищу.

Інституційну складову юридичного механізму визначення і фіксації шкоди, завданої природному середовищу нашої держави внаслідок збройної агресії Росії, формує діяльність низки державних органів України. За сферу екологічного контролю за забрудненням і руйна-

цією довкілля відповідає Державна екологічна інспекція України. Постійний екологічний моніторинг за негативною динамікою стану навколишнього природного середовища від початку повномасштабного вторгнення Росії здійснює Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Порухення кримінальних проваджень, розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля та їх процесуальний супровід забезпечує Спеціалізована екологічна прокуратура Офісу Генерального прокурора України.

Юридичний механізм визначення і відшкодування екологічної шкоди, завданої природному середовищу України внаслідок російської воєнної агресії, базується на нормах міжнародних конвенцій, що можуть слугувати підставою міжнародно-правової відповідальності агресора за порушення вимог міжнародної безпеки та миру, а також на багатосторонніх природоохоронних угодах, якими передбачено заборону воєнного чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на довкілля. Оновлена національна правова база є підставою розрахунку екологічних збитків і втрат від збройної агресії російських окупантів.

Необхідним є залучення закордонних експертів та використання інших форм міжнародного співробітництва для оцінювання і верифікації розмірів шкоди, завданої довкіл्लю України в умовах війни, а також здійснення поструйнаційного моніторингу. Все це дасть змогу підготувати обґрунтовані позови до міжнародних юрисдикційних органів про відшкодування шкоди, заподіяної природному середовищу України внаслідок воєнних дій Росії, а також ініціювати роботу квазісудових утворень *ad hoc* – Компенсаційного комітету та Компенсаційної комісії ООН для встановлення і відшкодування екологічної шкоди, завданої Російською Федерацією (далі – РФ) у результаті війни.

Аналіз воєнних злочинів росіян на території України дає підстави вважати, що основним мотивом вчинення злочинних діянь московитів є відновлення існування російської імперії в межах, як мінімум, колишнього СРСР, про що політичне керівництво РФ та її лідери неодноразово заявляли.

Усі ці дії є небезпечними саме з погляду міжнародного права, оскільки посягають на мирне співіснування держав і світовий порядок. Тому існує необхідність їхньої подальшої фіксації та оцінки з метою правильної кваліфікації та запобігання повторення таких злочинів у майбутньому. При цьому наголошуємо, що існує достатньо підстав для виокрем-

лення у системі міжнародних злочинів поруч із вже відомим геноцидом ще більш жорстокішого та більш суспільно небезпечнішого злочину, який мав би отримати назву націоцид. Винні у його плануванні та вчиненні посадові особи РФ, а також безпосередні виконавці та пособники обов'язково повинні бути покарані з усією суворістю міжнародного кримінального права.

*За редакцією
координатора актуальної теми
“ПРАВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СОЦІАЛЬНЕ ПРАВО,
ПРАВО ДОВКІЛЛЯ І МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО”,
доктора юридичних наук, професора,
завідувача кафедри соціального права
Львівського національного університету імені Івана Франка
Пилипа Пилипенка*